

УДК 17.032.1; 338.2- 053.81

DOI 10.18372/2786-5487.1.16639

Лавренко Ольга Василівна

кандидат філософських, доцент, провідний науковий співробітник
лабораторії організаційної та соціальної психології,
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

***Анотація.** У статті представлені результати емпіричного дослідження економічного самовизначення студентської молоді в умовах пандемії COVID-19. Економічна самозабезпеченість розглядається як процес та стан, який не вимагає будь-якої допомоги, підтримки чи взаємодії для виживання. Встановлено оцінку студентами свого рівня матеріального добробуту та приналежності до класу певного майнового стану; основні джерела економічного самозабезпечення в сьогоденні та в майбутньому; основні причини, які підштовхують молодь до протиправних, аморальних дій в процесі економічного самозабезпечення; ставлення до неетичних способів економічного самозабезпечення.*

***Ключові слова:** економічне самовизначення, економічна соціалізація, студентська молодь, неетичні способи матеріального самозабезпечення.*

***Annotation.** The article presents the results of an empirical study of student economic self-determination in the context of the COVID-19 pandemic. Economic self-sufficiency is seen as a process and state that does not require any help, support or interaction to survive. Students' assessment of their level of material well-being and belonging to a certain property class, the main sources of economic self-sufficiency in the present and in the future, the main reasons behind young people's illegal and immoral actions in the process of economic self-sufficiency as well as students' attitudes to unethical ways of economic self-sufficiency are discussed.*

Key words: economic self-determination, economic socialization, students, unethical ways of material self-sufficiency

Постановка проблеми. У нових соціально-економічних умовах відбувається зміна психології мислення як молоді, так і дорослих. Перш за все змінилась система особистих цінностей і оцінок: різко впало відчуття особистої гідності, впевненості у завтрашньому дні. Вибір професії став суттєвою проблемою: збільшується складність і важкість життєвих ситуацій особистості. Реальна життєва соціальна ситуація передбачає кожен людину в багатогранності індивідуальних відносин з іншими людьми, суспільством, державою, середовищем можливих видів діяльності. На певному етапі розвитку особистості відносини між особистістю і системою змінюються.

Сучасні ринкові соціально-економічні умови, що стрімко змінюються, ставлять молодих людей перед вибором свого місця в системі економічних відносин. Молодим людям доводиться визначатись з видом економічної діяльності, щоб досягти найбільш вигідного становища в економічній системі. Адже це дає можливість брати активну участь у формуванні ринкових відносин, водночас забезпечуючи собі бажаний рівень матеріального добробуту. Тому дослідження економічного самозабезпечення молоді на ринку праці України, гостроти її прояву у студентському віці наразі є актуальним. Саме якість економічного самовизначення визначає ступінь економічної активності молодих людей не лише в області стратегії споживання, а й у соціальній практиці організації життя.

Сучасна вітчизняна молодь складає більше половини працездатного населення держави, вона має свої орієнтації, інтереси і потреби, болісно відчуває на собі тягар економічної кризи та недостатність державних асигнувань на соціальні потреби. Водночас молодь – це майбутнє держави, яка покладається на студентів як на сучасних та майбутніх платників податків, з яких будуть утримуватися соціально незахищені верстви населення, здійснюватимуться соціальні виплати.

Пандемія коронавірусу суттєво позначилася на самопочутті та психіці студентської молоді. Україно-польськими дослідниками (Алла Лобанова, Яна Зоска, проф. Пьотр Длугош, 2020 р.) з'ясовано, що третина українських (з 28 ЗВО України) і 40 % польських студентів відчувають сумнів у своїх силах і можливостях самостійно протистояти наслідкам пандемії. Вони звертаються за допомогою до близьких людей або до вищих сил (Бога), а кожний десятий респондент відчуває панічні настрої, тривожність стосовно існуючих загроз пандемії. Психіка молодих людей поступово переключається у режим виживання, екзистенції, без допомоги держави. Через пандемію багато студентів втратило роботу, яка для них була великою підмогою. Адже студентські підробітки допомагають їм сплачувати за навчання, забезпечувати себе самостійно (як студентів – заочників, так і тих, хто навчається стаціонарно [1]).

Стан розробленості проблеми. Науковцями лабораторії соціальної психології, організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (2012-2018 рр.) здійснено дослідження соціально-психологічних проблем становлення суб'єкта економічної соціалізації, соціально-психологічних закономірностей становлення економічної культури молоді у вітчизняному освітянському просторі, ролі духовно-морального фактора в економічній соціалізації особистості (учнівської та студентської молоді), що дало новий поштовх у дослідженні процесу економічного самовизначення [2; 3]. Оскільки зараз в Україні відбуваються стрімкі зміни в економіці, пов'язані з впливом пандемії ковід-19, локдаунів, що веде за собою зміну економічної свідомості молодих людей, то це потребує широкого кола емпіричних досліджень в цій галузі. Проте таких досліджень наразі недостатньо.

Мета дослідження. Представити результати емпіричного дослідження економічного самовизначення студентської молоді в часи пандемії Ковід-19.

Викладення основного матеріалу. Для вивчення закономірностей, структури і спрямованості економічного самовизначення студентської молоді

в період локдаунів співробітниці Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (Н. Дембицька, І. Зубіашвілі, О. Лавренко, Т. Мельничук) розробили операціональну модель, а на її основі – анкету за методом структурованого інтерв'ю (гугл-форма). У дослідженні взяли участь 315 студентів різних закладів вищої освіти України. Зокрема, це студенти: Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівського національного університету імені І.Я. Франка, Національного авіаційного університету, Інституту економіки і права університету Україна, Полтавського інституту економіки і права, віком 20-23 років. Дослідження проведене у межах наукової теми: «Соціально-психологічні закономірності економічного самовизначення молоді в умовах суспільних змін» (2019-2021 рр.).

Методами обробки даних дослідження є описовий аналіз даних, якісний контент-аналіз відповідей, аналітико-синтетичний аналіз відповідей досліджуваних. Цей методичний інструмент дозволив встановити: оцінку студентами свого рівня матеріального добробуту та приналежності до класу певного майнового стану; значущість уявлень про власний рівень матеріального добробуту; чинники, від яких залежить вирішення питання нестачі матеріальних ресурсів; основні джерела економічного самозабезпечення в сьогоденні та в майбутньому; характер особистісних егоцентричних чи соціоцентричних орієнтацій, оцінку молоддю морального підґрунтя вчинків людей та основних причин, які підштовхують молодь до протиправних, аморальних дій в процесі економічного самозабезпечення; ставлення до неетичних способів економічного самозабезпечення тощо.

Сьогодення країни зумовлює потребу суспільства в економічно грамотних громадянах. Йдеться про людей підприємливих, ініціативних, здатних на виважений ризик і схильних приймати відповідальні рішення на користь не тільки собі, а й іншим. Наша країна потребує молодих людей з розвинутою економічною культурою, соціалізованих у сфері примноження, користування, раціонального розподілу матеріальних і духовних благ в економічній сфері суспільного життя. Адже економічно і професійно освічена молодь здатна

своєю економічною активністю та діяльністю зробити помітний внесок у розвиток вітчизняної економіки, підвищення якості свого життя та життя інших людей.

За статистичними даними, в Україні з чисельністю населення приблизно 42 млн. зареєстровано 671 заклад вищої освіти, де навчається 1,3 млн. студентів університетів, академій та інститутів; майже 400 тис. з них (31 %) навчаються на заочній формі, 2200 (0,2 %) – на вечірній.

Студентство – це унікальний соціальний продукт, самостійна соціально-демографічна група, яка має свою специфіку та особливості. Її основна своєрідність, по-перше, це навчальна діяльність як вид професійної роботи. Головне завдання кожного студента – це «входження» в професію, тобто засвоєння певних професійних знань та навичок, вибір спеціалізації. По-друге, визначальною рисою сучасного студента є приналежність до одного віку, одного покоління. Вікові категорії практично в усіх культурах визначають не лише хронологічний вік людини, а й її суспільне становище, соціальний статус і соціальні ролі. Це свідчить про існування об'єктивної взаємозалежності віку і соціальних можливостей. Вік людини сам по собі сигналізує про рівень когнітивного, емоційного, психологічного та особистісного розвитку індивіда, він окреслює діапазон соціальних ролей, статусне становище в стратифікаційній системі суспільства, сферу виконуваних робіт. Середньо статистичний вік українського студентства становить від 17 до 24-25 років. По-третє, студентська молодь, зважаючи на її вікові та соціально-психологічні особливості, потребує соціокультурної ідентифікації, а тому більшою мірою, ніж інші соціальні і вікові групи, сприймає трансформаційні процеси в суспільстві, пов'язані із засвоєнням систем цінностей, моральних норм, які формують певні форми економічної поведінки.

Становище студентської молоді в суспільстві суперечливе. З одного боку, це найбільш мобільна, динамічна частина нашого суспільства, від якої залежить майбутнє країни, з іншого боку, через обмежений характер її практичної, творчої діяльності, неповної включеності молодих людей в систему суспільних

відносин, – найбільш невідготовлена, а отже й уразлива її частина. Людина в цьому віці є дорослою у фізіологічному плані, водночас у неї триває процес соціалізації, пошук свого місця у суспільстві, процес професійної підготовки. Пізня юність (рання дорослість) – це напружений період формування моральної свідомості, вироблення ціннісних орієнтацій та ідеалів, стійкого світогляду, громадянських якостей особистості. Це час переходу до самостійності, період самовизначення, набуття психічної, ідейної та громадянської визначеності.

Незалежно від професійної спеціалізації (технічної, гуманітарної, економічної, культурологічної тощо) економічна соціалізація студентської молоді здійснюється повсякчасно, оскільки завдяки їй молоді люди поступово входять в економічне життя суспільства. Економічно самовизначаючись, вони оцінюють себе на ринку праці, формують уявлення про власний бюджет і бюджет сім'ї, починають більш конкретно знайомитися з банківською системою, трудовими відносинами тощо. До цих особливостей соціалізації можна додати ще й ті проблеми, з якими стикається молода людина при переході до дорослого самостійного життя, а саме: пошук шляхів досягнення економічної незалежності, особливості заощадливої та споживчої поведінки, професійна орієнтація, вибір кар'єри, формування ціннісних орієнтацій в економічній сфері, зміни у самосвідомості. Разом з тим українська сучасна молодь належить до найуразливіших категорій населення, тому що вона переважно ще не має навіть мінімальних заощаджень, не має власного житла, достатніх матеріальних благ для забезпечення своїх потреб.

Ми визначаємо економічну самозабезпеченість як процес та стан, який не вимагає будь-якої допомоги, підтримки чи взаємодії для виживання. Це певного роду свобода і особиста відповідальність за вибір певного способу життя та життєдіяльності. Такі феномени, як: образи, суб'єктивні уявлення, соціальні настановлення, психологічне ставлення – важливі компоненти економічної свідомості, що детермінують процес економічного самовизначення особистості.

За результатами проведеного нами дослідження, досягнення бажаного рівня матеріального добробуту (який аналізувався згідно відповідей на питання відкритого типу) студентська молодь розглядає його як *розширення соціального спектру своїх можливостей* (16% від усього масиву відповідей), *впевненість у собі та майбутньому* (14,7%), *свободу вибору* (11,5%), *задоволення собою* (7,4%), *досягнення комфорту, спокою* (6,9%), *фінансову незалежність* (4,6%), *можливість ні в чому собі не відмовляти* (4,6%). Водночас у частині відповідей (10,6%) зауважено негативний вплив на людину підвищення рівня матеріального добробуту, коли вона стає рабом своїх статків, не може зупинитись у їх набутті.

Дослідженням встановлено, що переживання факту нестачі матеріальних ресурсів доволі болісно позначається на самопочутті, емоційному стані молодих людей, може мотивувати або ж демотивувати їх на самозабезпечення. Переважає афективний компонент переживань – поява негативних емоцій (від найслабкіших – дискомфорт, невпевненість до найсильніших – стрес, відчай, депресія тощо). Водночас у частини опитаних студентів ситуація нестачі матеріальних ресурсів стимулює появу мотивації, прагнення діяти в пошуку шляхів і можливостей для вирішення цієї проблеми (когнітивний компонент переживань). Ще частина молодих людей раціонально осмислює ситуацію, тому спокійно реагує на нестачу матеріальних ресурсів, намагається контролювати витрати, правильно та раціонально розпоряджатися своїми матеріальними ресурсами (когнітивний компонент переживань). І зовсім невелика частина відповідей відзначає намагання втриматися від негативних емоцій, реагувати спокійно, щоб зрозуміти, як діяти надалі, не витрачаючи час на переживання.

Вирішення питання економічного забезпечення переважна більшість студентів пов'язує із особистісними якостями людини – її зусиллями, наявністю у неї необхідних якостей, здібностей і професійних навичок (46,1% – 73,7%). Третина опитаних – з обставинами ситуації, п'ята частина – з

наявністю потрібних зв'язків, підтримкою впливових осіб, освіченістю людини. І зовсім незначна частина (1,3%) – з наявністю робочих місць.

Студентська молодь, економічно самовизначаючись, в сьогодні менше сподівається на державу, її допомогу і більше розраховує на батьків, себе чи своє найближче оточення. Так, основними джерелами доходу вказано: допомогу інших людей (батьків, родичів, знайомих) – 64,5%; власну заробітну плату – 53,9%; стипендію – 35,5% та тимчасові підробітки – 32,9%. Невелика частина студентів відзначила, що основним джерелами її доходів є приватна практика (18,4%) та доходи від власного бізнесу (13,2%). У майбутньому – заробітна плата (71,1%), доходи від власного бізнесу (72,4%), приватна практика (34,2).

Повністю на утриманні батьків живуть 10,5%, а лише 5,3% живуть самостійно, допомагаючи батькам. У сьогодні в економічному самозабезпеченні студентської молоді переважають зовнішні джерела матеріального забезпечення (допомога інших людей) і частково заробітна плата (для працюючих студентів), у майбутньому – внутрішні (заробітна плата, доходи від власного бізнесу).

Зважаючи на пандемію COVID-19, локдауни, молоді люди по-різному оцінюють рівень свого матеріального забезпечення. До пандемії *оптимістичне сприйняття* цього рівня відмітили 29,3 % респондентів, в період локдаунів – оптимістичність знизилася до 10,7 %, а очікування в майбутньому, по закінченню економічних негараздів, викликаних пандемією, зросло до 58,7%.

Дослідженням встановлено, що у студентів має місце поляризація в оцінці свого рівня матеріального добробуту сьогодні. Так, 44,7% оцінюють його як достатній, а 38,2% – як недостатній; як низький та високий оцінюють відповідно 6,6 та 2,6 % студентів. В оцінці свого матеріального добробуту студентська молодь відносить себе ближче до середнього класу, ніж до переважаючого низько дохідного.

Переважає більшість студентів відзначає, що вирішення питання нестачі матеріальних ресурсів для більшості людей залежить від зусиль самої людини

(73,7%), наявних у неї здібностей та професійних навичок (67,1%), її якостей (46,1%); і лише 14,5% відзначають наявність престижної посади.

Оцінюючи етичні якості інших людей, які спонукають їх здійснювати і підтримувати неетичні дії, вчинки в економічній сфері, опитувані акцентували, що такими є (згідно відповідей на питання відкритого типу): жадібність, відсутність моральних принципів, жага наживи, бажання швидко стати багатим, нездоровий егоїзм, зажерливість, хтивість, схильність до афер, шахрайства, відсутність совісті, хитрість тощо. Це засвідчує те, що студентська молодь добре усвідомлює і розуміє значущість і роль морального підґрунтя в процесі економічного самовизначення.

Основними причинами, що підштовхують молодих людей до протиправних, аморальних дій в економічній сфері, на думку опитаних, є: можливість отримання легкої здобичі, легких грошей (75,0%), безкарність правопорушень в економічній сфері (34,2%), низький рівень доходів у сім'ї (36,8%). Кредо, що «гроші вирішують все» відзначила лише четверта частина опитаних (25%), прагнення до наживи – 23,7%, а п'ята частина опитаних відзначила як моральні чинники, так і суто економічно-соціальні: неможливість законним чином заробити гроші, недовіра моральної перестороги всередині себе, бажання жити як «золота молодь», страх перед бідністю. Пропаганду успіху й самореалізації як приклад успішного економічного самовизначення та самозабезпечення, розгорнуту в ЗМІ, соціальних мережах, відзначило лише 1,3% респондентів.

Водночас недовіра моральної перестороги всередині себе, правова необізнаність, за оцінками студентів, не є тими дієвими чинниками, які мали би запобігти аморальним діям, вчинкам людини в економічній сфері (їх зазначили усього 22,4% та 19,7% респондентів), зважаючи на численні факти безкарності порушень в економічній сфері, різке погіршення економічного стану в країні, втрату сталих джерел доходів багатьма сім'ями, відсутність ефективних механізмів забезпечення законності, правопорядку, боротьби із протиправною економічною діяльністю, тенденції моральної та духовної

деградації в суспільстві, недостатній моральний осуд фактів аморальних дій з боку громадянського суспільства.

Різні неетичні способи матеріального самозабезпечення (*розважальний бізнес, що експлуатує сексуальність, фінансові піраміди, шлюб за розрахунком, ворожіння, магія, екстрасенси, діяльність в релігійних сектах, виробництво і торгівля шкідливими для екології і людей продуктами, неетична реклама*) студенти оцінили в межах від 53,9% до 85,5% як неприйнятні з мотивів аморальності. Водночас вони недооцінюють небезпеку з точки зору моралі неетичної реклами, шлюбу з розрахунку, розважального бізнесу, що експлуатує сексуальність, діяльність фінансових пірамід (кожен п'ятий вважає їх допустимими, якщо «його роль в цій справі є цілком законною та моральною», а лише кожен десятий – вважає їх цілком етичними). 17% допускають використання фінансових пірамід лише в критичній ситуації, майже 8% вважають їх цілком етичними.

Висновки. Отже, проблема економічного самовизначення студентської молоді є актуальною у соціально-психологічній науці, оскільки сучасні соціально-економічні та політичні умови вимагають від особистості життєвої активності, здатності до самоствердження та саморозвитку, вміння використовувати свої можливості та здібності в різних ситуаціях життєдіяльності. Саме якість економічного самовизначення визначає ступінь економічної активності молодих людей не лише в області стратегії споживання, а й у соціальній практиці організації їх життя.

Дослідженням встановлено, що особливостями економічного самовизначення в пізній юності – ранній дорослості (в студентські роки) в період пандемії ковід-19 є факт поляризації в оцінці свого рівня матеріального добробуту сьогодні; студентство менше сподівається на державу, її допомогу і більше розраховує батьків, себе чи своє найближче оточення, у нього зовнішні джерела матеріального самозабезпечення переважають над власними.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у дослідженні соціально-психологічних механізмів економічного самовизначення студентської молоді в умовах суспільних змін.

Список використаних джерел

1. Лобанова Алла Степанівна, Зоська Яна Володимирівна, Длугош Пьотр.

Інтенції українських і польських студентів в умовах карантинних заходів у період пандемії covid-19: соціологічний вимір. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*», 2020, 3 (1). С. 104-117. URL: [visnukpfs.dp.ua > index.php > PFS > issue > download](http://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/issue/download)

2. Соціально-психологічне забезпечення економічної соціалізації молоді: монографія [Електронний ресурс] / Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі, О.В. Лавренко, Т.І. Мельничук]; за ред. Н.М. Дембицької. Київ: Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2018. 346 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/712474>

3. Соціально-психологічні закономірності становлення економічної культури молоді: монографія / В.В. Москаленко, О.В. Лавренко, Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі та ін.; за ред. В.В. Москаленко. Київ. Педагогічна думка, 2015. 399 с.